

Некоторые существительные, созданные при помощи нулевой суффиксации, имеют узловые дублиеты с ненулевой суффиксацией: *ухмыл – ухмылка; оглядь – оглядка; опушь – опушка; зноб -- озноб; ступь – поступь; кипь – кипение; выскок – скок.*

Достоинством новообразований такого рода становится их краткость (ср. *бормотанье, воркованье, рукоплесканье* и под.). Художественная функция существительных с нулевым суффиксом, на наш взгляд, состоит в «овеществлении» действия, ими обозначенного: вместе с суффиксами (в основном *-енье*) исчезает и главный признак отглагольности, существительное начинает совмещать в себе признаки действия и предмета, что, безусловно, углубляет его семантику. Таким образом, сама форма лексемы становится смыслообразующим фактором.

Вот как характеризует такие новообразования К. Чуковский на примере окказионального существительного *бездарь* у И. Северянина (Вокруг – *талантливые трусы / И обнаглевшая бездарь*): «У Северянина мне, например, нравилось его прелестное слово *бездарь*. Оно такое быющее, звучит как затрещина и куда энергичнее вялого речения *без-дар-ность*... Право, нужно было вдохновение, чтобы создать это слово: оно сразу окрылило всю страну. Оно не склеенное, не мертворожденное: оно все насыщено эмоцией, в нем бьется живая кровь. И даже странно, как это мы до сих пор могли без него обойтись» [3; с. 217].

Закключение. Таким образом, создание и использование окказионализмов художественно оправдано, поскольку расширяет и углубляет логически- экспрессивную емкость поэтического слова.

1. Гаспаров, М.Л. Историческая поэтика и сравнительное стиховедение: (проблема сравнительной метрики) / М.Л. Гаспаров // Историческая поэтика: Итоги и перспективы. – М., 1986. С. 188–209.

2. Никитевич, А.В. Деривация и текст // Текст. Язык. Человек: сборник научных трудов: в 2 ч. / отв. ред.: С.Б. Кураш, В.Ф. Русецкий. – Мозырь: УО «МГПУ им. И.П. Шемякина», 2007. – Ч. 1. – 226 с.

3. Чуковский, К.И. Футуристы // Чуковский К.И. Собрание сочинений в 6-ти т. – Т.6. – М., 1969. – С. 202–239.

ВЫНІКІ АКСІЯЛАГІЧНАЙ ГРАДАЦЫ Ў КАЗАЧНЫМ СЮЖЭЦЕ

*В.Ф. Падстаўленка
Віцебск, ВДУ імя П.М. Машэрава*

Фальклорныя сюжэты і вобразы спрадвек выступаюць мастацкім базісам для аўтарскіх твораў, дазваляючы пісьменнікам лёгка, займальна, на натуральным фоне народнага жыцця раскрываць значныя ідэі і праблемы. Таму даследаванне сюжэтаў такога кшталту мае істотную актуальнасць, бо дазваляе акрэсліць вытокі мастацкіх светаў і сучаснай літаратуры.

Пры гэтым асобныя фальклорныя сюжэты былі растыражаванымі. З гэтым фактам звязана мэта дадзенага артыкула: на прыкладзе варыянтаў казачнага сюжэта пра панскі суд над мужыком і яго дурнаватай жонкай выявіць падзейныя адметнасці і характарыстычныя несупадзенні ў вобразавай сістэме гэтай групы мастацкіх тэкстаў.

Матэрыял і метады. Матэрыялам даследавання ў артыкуле з’яўляецца імправізаваны цыкл твораў згаданай сюжэтнай скіраванасці, прэзентаваны ў зборніку “Народные русские сказки А. Н. Афанасьева”, “Сацыяльна-бытавыя казкі” (пад рэдакцыяй В.К. Бандарчыка), а таксама казка “Бліны на дрэве, грушы на вярбе” Уладзіміра Караткевіча. Асноўнымі для навуковага аналізу абраны прыёмы канкрэтна-гістарычнага, структурна-тыпалагічнага і дэскрыптыўнага метадаў.

Вынікі і іх абмеркаванне. Маральна-этычны патэнцыял казкі з’яўляецца адным з базісных складнікаў мастацкага свету гэтага пазачасова папулярнага жанру. Але пры гэтым, што цікава, казка дэманструе рэцыпіенту не толькі абсалютна дадатныя мадэлі паводзін герояў і бездакорныя ў высакародстве і гуманізме прыклады персанажаў, але і жорсткія, а то і жахлівыя ўчынкі герояў. У такой сітуацыі трэба ўлічваць функцыянальныя асаблівасці казачных вобразаў. Так, убачыўшы ў чарадзейным творы чарговае ўвасабленне інфернальнага Зла, рэцыпіент, так бы мовіць, па імператывах жанру, гатовы да яго адпаведных антыўчынкаў. Але іншая справа з сацыяльна-бытавымі казкамі, дзе рэцэпцыя “зямных” персанажаў, што дзейнічаюць у тыповым рэалістычным хранатопе, часам вымагае больш удумлівага стаўлення.

Асабліва гэта важна ў дачыненні да казачных герояў, што не ўваходзяць у стэрэатыпную ацэначную дыхатамію накшталт свой / чужы ці мужык / пан. Самабытна праілюстраваць такія

сентэнцыі можна на прыкладзе казачнага сюжэта пра селяніна, што знайшоў скарб, і яго жонку, чыя залішняя балбатлівасць і неабачлівасць маглі прывесці да вялікай страты альбо нават да фізічнага пакарання ад хцівага і жорсткага пана.

Дадзены сюжэт быў вельмі папулярны у вуснай народнай творчасці, таму варыянтна рэпрэзентаваны ва ўсходнеславянскай культурнай прасторы, вядомы ён і ў далёкім замежжы. Пры гэтым карэктаваліся як цэнтральныя перыпетыі казкі, так і характарыстычныя нюансы вобразнай сістэмы, залежныя ад ступені маральнасці персанажаў і этычнасці іх неадназначных паводзін.

Для доказнасці апелюем да збору фальклорных твораў А.М. Афанасьева, дзе прыводзяцца тры версіі акрэсленага сюжэта пад агульнаю назваю “Жена-доказчица” [1]. Варта засяродзіцца на даўняй сэнсавай інтэрпрэтацыі лексемы “доказчица”. Паводле “Слоўніка сінонімаў рускай мовы”, гэтае слова азначала “даносчыца, абвінаваўца, фіскалка” [2]. Агульнавядома, што да такіх людзей заўсёды ставіліся негатыўна, што адкрыта сцвярджалася ў народных творах, напрыклад, у прыказцы “Даносчыку першы бізун”. Звышганебнасці дасягаў такі ўчынак, калі зроблены ён быў блізкім чалавекам, найперш жонкай, з-за часовай сваркі ці неразумнасці жанчыны. У народзе маглі толькі паспачуваць такому небараку, бо казалі, што “самае вялікае няшчасце чалавеку – неразумная жонка” [3, с. 92]. Пры асэнсаванні антынамічных паняццяў разумнасць / дурнота ў народнай аксіялогіі перавага надавалася першаму складніку, а носьбітаў другога традыцыйна чакала пакаранне, найчасцей у форме ўсеагульнага пагардлівага смеху.

У межах такой жа сістэмы ацэнак і распрацоўваецца адзначаны казачны сюжэт, але, як заўважалася, з пэўнымі варыяцыямі. Так, у першай з іх сама старая, балбатлівая і неразумная, знаходзіць скарб. Стары, прадчуваючы нешчаслівыя наступствы для сябе, разыгрывае жонку, даводзячы сітуацыю да поўнай карнавальнай абсурднасці. Таму на допыце ў пана жанчына выглядае дурніцай ці хлусліўкай, за што яе высеклі, а пасля разам са старым выганяюць прэч. Адзначым, што ў тэкст казкі ўваходзіць і апісанне рэакцыі спагадлівага наратора на беспадстаўнае пакаранне гераніні: “Растянули её, сердечную, и начали потчевать; а она знай себе — и под розгами то же сказывает” [1]. Як бачна з цытаты, тут праяўляюцца фрагментарная ацэнка падзей з пазіцыі маральнасці і супярэчлівае стаўленне да персанажаў, дэтэрмінаванае жаданнем наратора акрэсліваць сапраўдную ступень іх вінаватасці.

У другім варыянце казкі старая не вытрымлівае спакусы золата і нагаворвае пана на дзеда. Таму смяротнае пакаранне жанчыны ўспрымаецца тут як заканамерны вынік яе ўчынку. А стары (у адпаведнасці з логікай народных казак) узнагароджаны далейшым жыццём з новай абранніцай.

Трэцяя версія казачных падзей базуецца на яшчэ большай падзейнай жорсткасці і злачыннасці галоўных герояў. Мужык, нічога не зарабіўшы, вяртаецца з чужыны. Забівае сустрачнага заможнага чалавека, забірае яго грошы. Дома расказвае аб гэтым жонцы, пасля, дазнаўшыся пра яе здраду, збівае няверную. У выніку яны ідуць судзіцца да пана. І ў гэты раз цэнтральная сцэна набывае анекдатычны выгляд і нават самабытна карнавалізуецца. Парушаючы ўсе лагічныя імператывы, вобразы мужыка і яго жонкі падаюцца не проста антаганістамі, яны сутнасна амбівалентныя: адначасна злачынцы і ахвяры. Аднак у фінале мужык (як носьбіт вялікай грахоўнасці і зла) перамагае і асабіста карае меншае зло, якое застаецца безабаронным і ў поўнай яго ўладзе. Такім чынам, праз трансфармацыю асноўных падзей у народных казках міжтэкстуальна сцвярджаецца нечаканая ідэя, што неабавязкова шукаць паразумення з блізкімі, а варта быць хітрым і знаходлівым у сваіх любых справах, і тады пераможаш. У матрыцы народнай аксіялогіі і маралі адзначаная думка бачыцца дыскусійнай. Але яе прагматычная жаклівасць часткова тлумачыцца чалавечай неразумнасцю і маральнай нетрываласцю перад спакусай уяўнага (матэрыяльнага) шчасця.

У працяг трэба заўважыць адну дэталю у апошнім варыянце: для ператварэння слоў жонкі ў абсалютную бязглуздыцу герой прымушае яе паверыць ў многае, у тым ліку, што літаральна грушы растуць на вярбе. Інакш кажучы, персанаж стварае неверагодную чароўную ілюзію.

Менавіта такі вектар развіцця вышэй акрэсленых падзей прэзентуецца ў беларускай казачнай прасторы. Тут шырокую вядомасць набыла адпаведная фальклорная інтэрпрэтацыя “Хмара булкава і аладкава” [4, с. 128–129]. Ужо ў самой назве казкі маніфестуюцца ідэі вялікай мары, фантастычнай неверагоднасці, што вядуць да бесклапотнага шчаслівага жыцця. Што цікава, у беларускай сюжэтнай мадыфікацыі максімальна рэдукуецца амаральнасць цэнтральных персанажаў: грошы знойдзены мужыком на сваім палетку, а пакаранне ў пана абмяжоўваецца

толькі выгнаннем “дурніцы”. І гэты прыклад даказвае, што маральны аксіялагічны кодэкс павінен у любым творчым прыкладзе заставацца непарушным. Думаецца, арыентаваўся на яго і Уладзімір Караткевіч, калі працаваў над казкай “Бліны на дрэве, грушы на вярбе” [5, с. 615–622]. У яго бязмернай крэатыўнай прасторы прааналізаваны сюжэт атрымаў выключную займальнасць, натуральную павучальнасць і камічнасць.

Заклучэнне. Раскрыты ў артыкуле казачны сюжэт відавочна прадэманстраваў ва-рыятыўнасць народнага творчага мыслення, моцна скарэляванага з маральным базісам у беларускім нацыянальным характары.

1. Народные русские сказки А. Н. Афанасьева [Электронный ресурс]. – 2020. – Режим доступа: <http://feb-web.ru/feb/skazki/default.asp?feb/skazki/texts/af0/af0.html>. – Дата доступа: 16.01.2022.
2. Большой словарь-справочник синонимов русского языка [Электронный ресурс]. – 2019. – Режим доступа: <https://gufo.me/dict/synonyms>. – Дата доступа: 15.01.2022.
3. Proverbia et dicta: Шасцімоўны слоўнік прыказак, прымавак і крылатых слоў / Н.А. Ганчарова, І.М. Шчарбакова, Л.Г. Калядка і інш.; Пад рэд. Н.А. Ганчаровай. – Мінск: Універсітэцкае, 1993. – 255 с.
4. Сацыяльна-бытавыя казкі / Рэд. В.К. Бандарчык. – Мінск: Навука і тэхніка, 1976. – 520 с.
5. Караткевіч, У.С. Збор твораў. У 25 т. Т. 3. Апавяданні. Казкі: 1946 – 1981 / У. Караткевіч; падрыхт. тэкстаў і камент. А. Вераб’я; рэд. тома Т. Шамякіна. – Мінск: Мастацкая літаратура, 2014. – 774 с.

КАНЦЭПТЫ-РЭГУЛЯТЫВЫ Ў МОЎНАЙ КАРЦІНЕ СВЕТУ БЕЛАРУСАЎ

*К.С. Пивавар
Віцебск, ВДУ імя П.М. Машэрава*

Канцэпты – гэта ментальныя ўтварэнні, якія ўяўляюць сабой значныя фрагменты вопыту, якія захоўваюцца ў памяці і асэнсоўваюцца, тыпізуюцца. Выяўленне і апісанне канцэптаў-рэгулятываў актуальнае ў межах антрацэнтрычнага кірунку, які актыўна развіваецца ў сучаснай лінгвістыцы. Сёння вучонымі выдзяляюцца два напрамкі ў даследаванні канцэптаў: лінгвакагнітыўны (А.С. Кубракова, І.А. Сцернін) і лінгвакультуралагічны (В.А. Маслава, С.Р. Варкачоў, У.І. Карасік). Першы кірунак ставіць на мэце вывучэнне спосабаў моўнай аб’ектывацыі канцэптаў, у межах другога напрамку ўвага вучоных накіравана на выяўленне этнакультурнай ці сацыяльна-групавой спецыфікі тых ці іншых культурных сэнсаў.

Мэта артыкула – на аснове сучасных тэарэтычных даследаванняў даць азначэнне тэрміну “канцэпт-рэгулятыў” і вызначыць канцэпты-рэгулятывы ў беларускай моўнай карціне свету.

Матэрыял і метады. Матэрыялам даследавання паслужылі тыя канцэпты, якія можна лічыць рэгулятыўнымі ў моўнай карціне свету беларусаў. Метадамі даследавання сталі метады абагульнення, параўнання, аналізу і сінтэзу апісальны метады і прыёмы знешняй інтэрпрэтацыі, класіфікацыі і сістэматыкі (пры мадэляванні структуры канцэптаў), прыём лінгвакультурнай інтэрпрэтацыі.

Вынікі і іх абмеркаванне. Параўноўваючы канцэпты, уласцівыя розным нацыянальным культурам, мы заўважаем, што ў шэрагу выпадкаў мы сустракаемся з асіметрычнай прадстаўленасцю адзінак ў супастаўленых культурах. Яскравым выражэннем такой асіметрычнасці з’яўляецца лакунарнасць – адсутнасць пэўных прымет і адзінак у адной сістэме ў параўнанні з іншай. Сярод лінгвакультурных канцэптаў можна выдзеліць рэгулятывы паводзін, г.зн. нейкія ўстаноўкі і характарыстыкі, якія адлюстроўваюць нормы і каштоўнасці, уласцівыя той ці іншай лінгвакультуры. Яны разнастайныя, бо апісваюць розныя сітуацыі і рэаліі чалавечага быцця. Канцэпты-рэгулятывы ў канцэнтраваным выглядзе ўтрымліваюць ацэначны кодэкс той ці іншай лінгвакультуры. Яны ў сваім сістэмным выражэнні тлумачаць культурныя дамінанты паводзін. Уводзячы ў навуковы зварот тэрмін “канцэпт-рэгулятыў”, У.І. Карасік вылучае агульначалавечыя, этнакультурныя, сацыяльна-групавыя і індывідуальныя рэгулятывы паводзін. У аснове дадзеных класіфікацыі рэгулятываў ляжыць наступная прымета: суадносіны індывідуальных і калектыўных норм [4; 108].

Для вылучэння канцэптаў-рэгулятываў моўнай карціны свету той ці іншай супольнасці неабходна звярнуцца да выяўлення каштоўнасцей арыенціраў і норм паводзін. Як вядома, прадметы і з’явы знешняга і мысліцельнага свету, якія атрымалі найбольш пазітыўную ацэнку, характарызуюцца як каштоўнасці і ў далейшым выступаюць як арыенціры каштоўнасца-ацэначнай дзейнасці. На аснове вынесеных ацэнак фарміруецца норма – палажэнне, суадноснае з пазітыўнай